

MANAS DESTANI VE MUHTAR AVEZOF

Epos Of Manas And Muhtar Avezof

Naciye YILDIZ*

Özet

Kazak bilim adamı Muhtar Avezov'un. Manas Destanını değerlendiren makaleleri, Kazak edebiyat biliminde, bu destanla ilgili öncü çalışmalardan olması sebebiyle önemlidir. Ayrıca, Avezov, 1952 yılında Bişkek (o zamanki adı Frunze)'de toplanan konferansta, Manas Destanının önemini vurgulamış ve ileri sürdüğü fikirleriyle, Manas Destanının geleceği üzerinde etkili olmuş bilim adamlarındandır. Bu konferanstan sonra, Manas Destanı birtakım müdahalelerle de olsa yayımlanabilmiştir.

Anahtar kelimeler: Muhtar Avezov, Manas, Kırgız halk edebiyatı.

Abstract

Muhtar Avezov, a Kazakh Scientist has written out articles on the Epos of Manas, of vital importance in Kazakh science of literature and also regarded as the leading studies on the epos. Furthermore, during the conference held in Bishkek (known as Frunze at that time) in 1952, Avezov laid emphasis on the importance of the epos, and therefore became one of the leading scientists influencing the future of the epos. After the conference, the epos of Manas could be published despite some interference.

Key words: Muhtar Avezov, Manas, Kirghiz folk literature.

Kazak Türklerinin bilim adamı ve yazarı Muhtar Avezov, edebî eserlerinin ve dil ile ilgili çalışmalarının yanı sıra Kazak ve Kırgız folklorunun birçok problemi üzerinde de durmuş; Kırgız Türkleri tarafından “Kırgız edebiyatının dostu, danışmanı ve kuvvetli bir araştırmacısı” olarak tanınmıştır.

1920 yılından itibaren sık sık Kırgız Türkleri arasında bulunan Avezov, Kırgız edebiyatı çalışmalarına öncülük eden bilim adamlarındandır. Tügölbay Sıdıkbekov, Kasımalı Bayalınof, Temirkul Ümitaliyev gibi Kırgız yazar ve şairlerle fikir alışverişinde bulunmuş ve onların eserleri ile ilgili yorumlar yapmıştır. (Manas Ensiklopediya I 1995:110). “Benim iki ilham kaynağım var: Biri Manas Destanı, diğeri ise Muhtar Avezof” diyen Cengiz Aytmatov’un da kabiliyetini ilk sezenlerden

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Fen Edb. Fk. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edb. Böl.,
nyildiz@gazi.edu.tr

ve onu destekleyenlerden birisi Muhtar Avezov olmuştur. Avezov'un Kırgız edebiyatı ile ilgisi sadece çağdaş yazarlarla sınırlı değildir. Onun, Kırgız folkloru ve bilhassa Manas Destanı ile ilgili önemli ve öncü çalışmaları vardır (Alpısbayev 1995:27-31). Bu sebeple, ünlü yazar Cengiz Aytmatov, kendisine sorulan “*Nerelisiniz?*” sorusuna, Avezov'un bu çalışmalarının kadirbilirliğiyle, “*Manas'ın yaratıldığı ve Avezov'un doğduğu yerdenim*” diye cevap verir (Manas Ensiklopediya I 1995:47).

Avezov'un Manas Destanı ile ilgili çalışmaları, Türk bilim adamlarının dikkatinden kaçmamış; Ali Berat Alptekin, Manas Destanı ile ilgili olarak Kazak araştırmacılar tarafından yapılan ilmî çalışmalar arasında madde başlıkları halinde Avezov'un çalışmalarına değinmiştir (Alptekin 1998: 116). Avezov'un, Kazak bilim adamları arasında Manas Destanı ile ilgili hem öncü çalışmaları yapan hem de destan hakkında düzenlenen konferansta, Manas Destanı ile ilgili fikirleri ve teklifleriyle destanın geleceği üzerinde etkili olan bir bilim adamı olması sebebiyle, bu çalışmamızda konuyu daha detaylı bir şekilde ele almayı düşündük.

Avezov'un Kırgız edebiyatı ile bilimsel anlamda tanışıklığı, 1929-1930 yıllarında Taşkent'teki Orta Asya Millî Üniversitesi Şıgıstanuv (Doğuyu Tanıma) Fakültesinde yüksek lisans öğrenimi gördüğü sıralarda, Manas Destanı ile ilgili malzeme topladığı dönemlerde başlamıştır. Yazar, bu dönemde topladığı malzemeden hareketle yazdığı “*Kırgız Dastanı Manas*” başlıklı makaleyi *Kazak Edebiyeti* gazetesinin 30 Ocak 1936 tarihli sayısında, daha sonra da Rusça olarak “*Geroyçeskaya poema Kirgizskogo naroda*” başlığı ile *Kazaxstankaya Pravda*'da 28 Eylül 1938'de yayımlamıştır. Avezov, daha sonra bu makalesini genişleterek bir monografi boyutuna getirmiş ve *Kirgizskiy geroyçeskiy epos “Manas”* başlığı ile bu çalışmasını *Er Jildar Oyları* (1959) ve *Mıslı raznıx let* (1961) isimli kitabına Rusça olarak almıştır. Yazarın makalesi, Aykın Nurkatov tarafından özet olarak Kazak Türkçesine çevrilmiş ve Manas Destanının Kazak Türkçesine aktarılıp 1961 yılında “*Manas*”- *Kirgız Xalkının Batırlık Eposı* (1961) adıyla yayımlanan dört ciltlik metninin birinci cildine “*Manas*”- *Kirgız Xalkının Batırlık Dastanı* başlığı ile önsöz olarak alınmıştır. Daha sonra makalenin tamamı yine Aykın Nurkatov tarafından Kazak Türkçesine çevrilmiş ve *Vakit Cene Edebiyet* (1962) isimli kitapta yayımlanmıştır. Bu çalışma yazarın *Şıgarmalar* adı altında toplanan külliyatının 11. cildinde de yer almaktadır (Avezov 1969:476).

Kazak araştırmacılar arasında Manas Destanı ile ilgili ilk çalışmayı yapan Çokan Velihanov'dan sonra Avezov, *Kirgızdın Batırlık Eposu “Manas”/Kırgızların Bahadırılık Destanı “Manas”* adlı çalışmasında,

destanın en zengin metinlerinin Sovyet döneminde Sagımbay Orazbakov ile Sayakbay Karalayev'den derlendiğini söylemekte ve Kırgız sözlü edebiyatında bütün ozanların Manasçı olmadığına, ama Kırgız sözlü geleneği içinde hemen hemen her ozanın da destandan bir parça söyleyebildiğine, her toyda Manas'tan bir bölümün okunduğuna; ancak Manasçı olabilmek için ozanın destanı baştan sona söylemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Yazar, destan ile ilgili bu makalesinde şu alt başlıkları kullanmaktadır:

1. Destanı terennüm edenler,
2. Destanın konusu ve formu,
3. “Gaza/savaş” epizodu,
4. “Aş” epizodu,
5. Kahramanın evlenmesi epizodu,
6. Diğer epizotlar,
7. Manas'ın yaratıldığı devir hakkında,
8. Destandaki kahraman tipleri,
9. Manas'ın söz-şiir vasıtaları.

Destanı terennüm edenler başlıklı ilk bölümde Muhtar Avezov, eski zamanlarda Manas Destanını söylemiş olan kişilerin isimlerinin halkın hafızasında ve destancıların destanlarında saklanmadığını, sadece Sagımbay Orazbakov varyantında, bir detay olarak, otağın ziynetini yarım gün ırlayan Caysan İrçı'nın adının geçtiğini söylemektedir. Tespitlerimize göre, Caysan ismi, Radloff tarafından derlenen metinde de geçer; ancak, bu metinde Caysan'ın ırçı/destancı olup olmadığı belli değildir (Yıldız 1995:575).

Bilindiği gibi, Kırgız Türkleri arasında destan söyleyenlere genel anlamda comokçu denmesine rağmen, Manas Destanını söyleyenler “manasçı” olarak adlandırılır. Kırgızlar arasında manasçılığın tanrı tarafından insana verilen bir kabiliyet olarak kabul edildiğini belirten Avezov, destanı tanrının, ataların ve Manas'ın ruhunun koruduğunu inanıldığını ve destancıların da Manas Destanını eski mollaların bağnazlığından koruduklarını belirtir. Bu geleneğin ve kabiliyetin babadan oğula, nesilden nesile aktarıldığı üzerinde duran Avezov, 18. yüzyılda yaşamış olan Keldibek'e kadar destanın kimler tarafından söylendiğinin net bir şekilde bilinmediğini, Keldibek'in isminin de yaşlıların hafızasında saklanarak bugüne geldiğini söyler. Rivayetlere göre, Keldibek destanı söylerken boz ev sarsılmakta, bütün tabiat onu dinlemekte ve dışarıda Manas ve çoralarının atlarının nal sesleri duyulmaktadır. Halk arasında yaygın olarak anlatılan bu efsaneler, destanın Manas'ın kendisi tarafından kollandığına olan inancı göstermektedir. Aynı inanç doğrultusunda, âşıklık

geleneğinde olduğu gibi, rüyalarına giren Manas'ın, destanı söylemelerini emrettiğine dair, manasçıların geleneğe başlamalarını rüya motifine bağlama çabaları da gelenek açısından dikkat çekicidir. Avezov'un tespitlerine göre, Balık da Keldibek'in zamandaşı olan, kendisini gören, belki de ondan faydalanan bir manasçıdır; ancak onun da hayatı hakkında bilgi yoktur. Balık'ın oğlu Naymanbay destan icrasını babasından; Sagımbay da ağabeyi Alişer'den öğrenmiştir. Bu geleneksel yetişme tarzı, âşıklık geleneğinde çırağın usta tarafından yetiştirilmesi ile paraleldir. Avezov'a göre, Akılbek, Tımbek gibi daha yakın dönemlerin destancıları arasındaki bağ ve ustadan çırağa aktarılan geleneksel unsurlar hakkında da günümüze kadar gelebilmiş bilgiler yoktur. Akılbek, Tımbek ve Naymanbay gibi manasçılar, destana Manas'ın doğumu ile başlar, her destancı kendi kabiliyeti doğrultusunda epizotları yorumlar. Destancıların yorumlarındaki benzerlikler, onların birer mektebe –ekole- bağlı olduklarını gösterir. Avezov, birçok manasçılık ekolünün olduğu görüşündedir, ancak, kendisi iki ekol hakkında bilgi verir; Narın ve Karaköl. Narın mektebinin en ünlü temsilcisi Sagımbay Orazbakov, Karaköl'ün ise Sayakbay Karalaev'dir. Bunların yaratıcılığında Keldibek, Balık gibi kendilerinden öncekilerin tesirleri vardır. Bu mektepler hakkında detaylı bilgi vermeyen Avezov, manasçıların geleneğe başlamasında etkili olan “düş” motifi üzerinde durur. Bu motif, âşıklık geleneğimizde olduğu gibi¹, sadece Kırgız değil, Türk destancılık geleneğinde de, sanatçının, yapılan işin rastgele seçilerek değil; özel bir şekilde, Allah, peygamber, keramet sahibi veya efsanevî kişiler tarafından görevlendirilmeleriyle başlanan bir iş olduğu iddiasıdır. Tımbek de, Sagımbay Orazbakov da Sayakbay Karalayev de rüyasında Manas'ı gördüğünü söyler (Avezov 1919:109-110).

Sagımbay Orazbakov nüshasını derleyen İbray Abdurahmanov'a göre, Sagımbay Orazbakov, genç yaşlardayken Manasçı Tımbek'in icrasını dinlemiştir.

Avezov, destanın varyantlarında ana motif ve epizotların korunduğunu, ama bunların her destancı tarafından kendine has bir şekilde icra edildiğini söyler. Bu sebeple, Manas Destanını altı ay boyunca söyleyen usta destancılar da vardır; birkaç gecede tamamlayanlar da. Bu kadar uzun destanı hafızada tutmanın mümkün olmadığını söyleyen Avezov, epizotların manasçılar tarafından sırasıyla bilinip bazı kalıpların ezberlendiğini, geri kalanının ise, manasçının yaratıcılık kabiliyetiyle anında düzenlenerek

¹ Bkz. Umay Günay, Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Ankara, 1993, Akçağ Yayını.

söylendiğini ve böylece varyantlaşmanın meydana geldiğini belirtmektedir. Avezov'a göre, destanın icrasında destancı kadar dinleyici de önemlidir. Dinleyiciden aldığı etki, destancıyı yönlendirir.

Avezof, Manas Destanını dinlemek ve söylemek fanatik mollalar tarafından günah olarak nitelendirilip yasaklansa da halkın destandan vazgeçmediği görüşündedir. Yazara göre, Sagımbay Orazbakov ile Sayakbay Karalayev varyantlarında İslamiyetle ilgili mısralar bulunmaktadır; ancak, kanaatimizce, destan değerlendirildiğinde İslamiyet etkisinin yüzeysel kaldığı görülür.

Destanı terennüm edenler başlığı altındaki bölümü, Sagımbay Orazbakov'dan destanın derlenişi hakkında verdiği bilgilerle bitiren Avezov, destanın bütün nüshalarının değerlendirilip incelenmesi gerektiği görüşünü de dile getirmektedir.

Destanın Konusu ve Formu başlığı altındaki ikinci bölümde yazar, incelediği Sagımbay Orazbakov varyantından hareketle, destanın muhtevassından bahsetmekte ve destan kurgusunun karışık olduğunu öne sürmektedir. Araştırmacının bir başka tespitine göre, Radloff tarafından destandan ayrı olarak derlenen Coloy Han destanı, diğer varyantlarda bir epizot olarak destanın içinde yer almaktadır.

Gaza başlığı altındaki üçüncü bölümde Manas Destanındaki akınlar ve savaşlar değerlendirilmektedir. Bu bölümde yazar, Manas'ın Pekin'e seferini anlatan "Çong Kazat" üzerinde durmaktadır. Avezov, destanın bu epizotunu özetlemekte, Manas'ın Kalmuk hanı Konurbay ile mücadelesinin sebebinin Kalmukların Kırgızları vergiye bağlama yolundaki baskıları olduğunu belirtmektedir. Avezov, incelediği Sagımbay Orazbakov varyantında bu büyük sefere Manas'la birlikte katılan kırk yiğidin birer birer tanıtıldığını, bu monografilerin canlılığının ve her birinin diğerinden farklı bir özellikle tanıtılmasının anlatıcının söz ustalığını gösterdiğini söylemektedir. Gerçekten de "kırk çoranın takdimi" diye adlandırabileceğimiz bu epizotta, bütün yiğitler birer birer dinleyicilerin gözünün önünden geçmektedir. Dede Korkut boylarında da gördüğümüz bu takdim de, Türk destancılık geleneğinin özelliklerinden birini yansıtmaktadır. Avezov, "Büyük Sefer" epizotunda Manas'ın bu savaş için çoralarını nasıl hazırladığı, doksan gün süren seferde çekilen sıkıntılar gibi epizotları da destancının canlı bir şekilde yansıttığını söylemektedir. Yazara göre, "Büyük Sefer" epizotunda yer-su adları, koruyucu ruhlar, tabiata hakim olma kerameti gibi birçok unsurun işlenmesi de destanın bir

ansiklopedi gibi zengin bir birikimi yansıttığının göstergesi olarak düşünülebilir.

Avezov, bu bölümde destanın bir diğer zengin varyantı olan Sayakbay Karalayev ile Sagımbay Orazbakov varyantları arasındaki farklılıklar üzerinde de kısaca durmaktadır.

Makalenin **Ölü Aşı** başlıklı bölümünde Avezov, destanın en önemli epizotlarından biri olarak değerlendirdiği, Kökötöy Han'ın ölümünden sonra, oğlu Bok Murun tarafından verilen aş merasimini anlatan epizotu özetlemektedir. Bu epizotta ölümle ilgili adetler; güreş, at yarışı, kılıçla çarpışma gibi oyunların yer alması, kültür tarihi açısından önemlidir. Avezov, ölü aşındaki yarışların Manas ile düşmanları arasında bir güç ve savaş denemesi havasında geçtiğini belirtmektedir.

Kahramanın Evlenmesi başlıklı kısımda Avezov, Manas'ın Kanıkey ile evlenişi epizotunu anlatmaktadır. Avezov'un burada üzerinde durduğu konular; dünür gönderme, kalın/başlık hazırlama, Manas ile Kanıkey'in çatışması, Bakay'ın akıllı davranışı sonunda düğünün gerçekleşmesi, kırk yiğidin de Kanıkey'in maiyetindeki kırk kız ile evlenmesi, Kanıkey ve Manas'ın karşılıklı olarak birbirlerini denemeleri, Almambet'in Aruke ile evlenmesi epizotlarıdır.

Diğer Epizotlar başlıklı bölümde Avezov, destadaki savaşlar dışındaki diğer epizotlar hakkında bilgi vermektedir. Yaşlı Cakıp Han'ın bir erkek çocuğa sahip oluşu; bu çocuğu koruyucu ruhların, kırk çiltenin ve peygamberin zamandaşı olan Aykoca'nın himaye etmeleri; Manas'ın çocukluk çağı; Manas'ın ayrılmaz dostları olan kırk çorası; Avezov'un Odisse destanındaki tek gözlü canavarla benzerlik kurduğu "celmogus"; Almambet ile Manas'ın dost oluşu; Manas'ın Mekke'ye gidişi; hayırsız akraba Közkamanlar gibi epizotlar bu bölümde değerlendirilen konuların başlıcalarıdır. Avezov, bunların bazılarının çok eski zamanlardan beri destanın kompozisyonu içinde süregeldiğini, bir kısmının ise, destanın katmanlaşması sonucu, son zamanlarda ilave edildiğini söylemektedir.

Manas'ın Yaratıldığı Devir Hakkında başlıklı kısımda, destana yansıyan olaylardan hareketle, Avezov, destanın yaratıldığı tarihle ilgili görüşlerini ortaya koymaktadır. Avezov'a göre, destanda yer alan en eski vakalar, VII. yüzyıl ile IX. yüzyıl arasında cereyan eden mücadelelerin izlerini taşımaktadır. Bu, Kırgızların Yenisey çevresinde yaşadıkları dönemdir. Avezov'a göre, 840 yılında Kırgızların Karluklar ile birleşerek Uygur devletini yıkmaları, destana Karluk prensi Almambet ile Manas'ın

dostluğu şeklinde yansımıştır. Bunun yanı sıra, XI. yüzyıldan XVII. Yüzyıla kadar yaşanan çeşitli olaylar da destana yansımıştır.

Avezov, bu bölümde Manas isminin kaynağı üzerinde de durmaktadır. Avezov'a göre, Manas, Kalmuklarla yapılan savaşta Kırgız hanı ya da bir Kırgız kahramanıdır; Manas ismi de, şaman tanrılarında birinin ismi veya maniheizmle bağlantılı bir isim olabilir.

Destandaki kahraman tipleri başlıklı bölümde Avezov, destanın belli başlı kahramanları üzerinde durmakta ve destancının Manas'ı üç yolla tanıttığını belirtmektedir. Bunların birincisi, olayların içindeki konumu ve fonkiyonu; ikincisi tasvirler; üçüncüsü de kendisine yaptırılan monologlardır. Destancılar bu metotlarla kahramanın hem fiziki yapısını hem de içinde bulunduğu her türlü ruh halini yansıtabilmektedir.

Bu bölümde Avezov, Manas'tan başka, Manas'ın Karabörük, Kanıkey, Altınay, Akılay isimli eşlerini; Manas'ın kendisine sütkardeş edindiği Almambet'i, Kanıkey'in en yakın arkadaşı olan ve Almambet'le evlenen Aruke'yi; Manas'ın akıl danıştığı Bakay ve Koşoy'u; kırk yiğidin içinde ayrı birer yere sahip olan Suyak, Sırgak, Kökçe ve Camgırçı'yı destandaki yerine göre değerlendirmekte, kahramanların isimlerinin atlarıyla birlikte –Akkula ile Manas, Sarala ile Almambet, Açbulan ile Coloy, Aklara ile Coloy gibi- anıldığına işaret etmektedir.

Manas'ın karşısında olan olumsuz kahramanlar üzerinde de duran Avezov, bu düşmanların daima Hitay veya Kalmuk olduğunu ve bunların başında da Konurbay ile Coloy'un geldiğini belirtmektedir.

Manas'ın Söz ve Şiir Vasıtaları başlıklı son bölümde, Sagımbay Orazbakov varyantının kuruluşu ve üslubu üzerinde duran Avezov, bu varyantın her bölümünün bir girişle başladığı; bu girişin her zaman konuyla ilişkili olmayabileceği; girişlerin Orazbakov'un üslup özelliğini yansıttığı ve amacının da dinleyicinin dikkatini çekmeye yönelik olduğu üzerinde durmaktadır.

Destan boyunca yer alan kalıp sözler, nasihatler, tehditler, övünmeler, pişmanlık ifade eden sözler, beddualar Avezov tarafından söz sanatının zenginliğini ortaya koyan unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

Avezov'a göre destanın ana olaylarını bilen manasçı, olaylarla arasındaki bağlantıları, bu zengin birikimi kullanarak sağlar ve bunların farklılığı, varyantların zenginliğini oluşturur. Edebî malzemeyi halka ulaştırmak için kullanılan çeşitli metotlardan faydalanan Orazbakov, kahramanın iç dünyasını kahramanın kendi sözleriyle, yaptığı mücadeleleri

ve savaşları ise destancının anlatımıyla verir. Kahramanlar arasındaki diyaloglar ve lirik anlatımların genişliği de destancının üslup özelliklerini yansıtan unsurlar olarak dikkat çekicidir.

Manas Destanı ile ilgili önemli bir tespit de, yer ve şehir adlarının kullanılmasıdır. Bunların kafiyeli olarak yer alması, destanın ses zenginliğine katkıda bulunmaktadır.

Destanda ahengi sağlamak üzere mısra başı ve mısra sonu kafiyelerinin, tekrarların yanı sıra aliterasyonlar ve asonansların da kullanıldığı görülmektedir. Avezov, bazı yerlerde ahenk zayıflığına düşüldüğünü de tespit etmektedir. Yazar, bunu, uzun destan boyunca destancının her mısra sonunda ahenk yaratmada aynı başarıyı göstermesinin mümkün olmadığı sebebine bağlamaktadır.

Destanın dili açısından Avezov, arkaik kelimelerin kullanıldığını tespit etmektedir. Bunların içinde özel isimler de yer almaktadır.

Avezov'un Manas Destanı ile ilgili ikinci önemli çalışması, *Manas Eposının Xalıtık Nuskasının Casay Kerek/Manas Destanının Halk Nüshasını Hazırlamak Gerek* başlığını taşımaktadır. Bu metin, 1952 yılının 6-10 Haziran tarihleri arasında, o zamanki adı Frunze olan Bişkek'te düzenlenen *Manas Eposunun İzildöögö Arnalğan Bütkül Soyuzduk İlmîy Konferansıya/Manas Destanı İncelemelerine İthaf Edilen Bütün Birliğe Ait İlmî Konferans* sırasında, Avezov'un yapmış olduğu konuşmanın metnidir. Bilindiği gibi, bu konferans, *Turkestanskaya Pravda* gazetesinde 1924 yılında yer alan "*Manas Destanı, ilim bakımından çok kıymetli bir eser olmakla beraber, Kırgızların ve diğer Türk kavimlerinin gelişmelerine zararlı bir istikamet verebilir. Böylece biz buna karşı çok ihtiyatlı davranmalıyız*" (İnan 1987:11-112) görüşünün de bir tezahürü olarak, destanın derlenmesine rağmen yayımlanmaması dolayısıyla, kurama varyantını hazırlanıp hazırlanamayacağını görüşmek, destanı değerlendirmek ve geleceği ile ilgili karar vermek üzere toplanmıştır².

Avezov'un konferansta sunduğu bildiri metni, Rusça olarak *Sozdati narodny varyant "Manas"* başlığıyla, yazarın *Er Cıdar Oyları* isimli kitabında yer almıştır (Avezov, 1969:476). Bu konferans metni yukarıda değerlendirdiğimiz çalışma gibi, Aykın Nurkatov tarafından Kazak Türkçesine çevrilerek *Vakit cana Edebiyet* kitabında yayımlanmış (Avezov, 1969:476), daha sonra da *Şıgarmalar'ın* on birinci cildine (1969:193-198)

² Konferansta sunulan bildiriler ve tartışmalar için bkz.; Manas Entsiklopediya I, s.305.320.

alınmıştır. Avezov'un aşağıda özetleyeceğimiz konferans metninin özü, Manas Ansiklopedisinin birinci cildinde *Konferansiya* (Manas Entsiklopediya I:317-318) maddesinde verilmektedir.

Avezov, bu konferansta, destanların oluşumu üzerinde kısaca durduktan sonra, 1930'lu yıllardan itibaren Sagımbay Orazbakov varyantına bağlı olarak destanla ilgili çalışmalar yaptığını, bu varyantta destanı feodal döneme, emperyalist çevreye yakın gösterme çabalarının olduğunu, bunun da bütün Manas varyantlarının aynı şekilde olduğunu düşündürdüğünü, oysa bunların destanın aslında olmadığını ve destancı tarafından destana ilave edildiğini söylemektedir. Yazarın bu fikirleri, destanın diğer varyantlarının rejim için zararsız olduğunu kabul ettirme çabalarının yansıması olarak değerlendirilebilir. Nitekim, yazar daha sonra Manas Destanının sadece Kırgızlar için değil, bütün Sovyet halkları için önemli olduğunu dile getirmekte ve üç soruya cevap aramaktadır:

1. Sovyet Kırgız halkına Manas Destanı gerek mi, değil mi?
2. Destanın kurama/düzenlenmiş varyantını hazırlamak mümkün mü?
3. Eğer mümkün ise bunu nasıl hazırlamak gerekir?

Avezov, birinci sorunun, konferansa katılan bütün bilim adamlarının öncelikle cevap vermesi gereken soru olduğunun altını önemle çizmekte; kendisinden önce fikir beyan eden Aleksandr Borovkov'un Manas'ın pantürkist ve panislamist fikirler aşıladığı için zararlı ve bu yüzden de gereksiz olduğu şeklindeki olumsuz görüşüne karşı çıkarak Kırgız Türkleri için Manas Destanının gerekliliğinin şüphesiz olduğunu vurgulamaktadır. Avezov'a göre, bunu, bütün yasaklara rağmen 1917'den bu yana, 34 yıldır Sovyet Kırgız halkının arasında destanın yaşatılması ispat etmektedir. Boronkov'un Sagımbay Orazbakov nüshasından hareketle destan hakkında olumsuz görüş beyan etmesinin doğru olmadığını söyleyen Avezov, Sovyet Kırgız halkının Manas Destanında Han Manas'ı değil, bahadır Manas'ı anlattığı görüşünü öne sürer. Avezov, halkın bu eserde yiğitliği dile getirdiğini ve vatana saldıran düşmana karşı çıkan Manas'ı yâdında sakladığını söyler; destanın, Kırgız dilinin ve Kırgız halk kültürünün hazinesi olduğunu ve mutlaka kitap olarak yayımlanması gerektiği görüşünü savunur.

Avezov, ikinci sorunun cevabını, kurama/düzenlenmiş varyantın hazırlanmasının mümkün olduğu, bunu üç ayrı destancıdan destanı derleyip birleştirmek suretiyle zaten Radloff'un yaptığı şeklinde vermektedir. Avezov'un üçüncü soruya cevap olarak verdiği tarzda, Radloff'un, destanı

üç ayrı destancıdan derleyip en güzel mısraları alarak bir metin oluşturduğunu söylememiz mümkün değildir. Radloff, üç ayrı destancıdan destanın farklı bölümlerini derleyerek bunları bir araya getirmiştir. Bu sebeple, destanın Radloff tarafından derlenen benzer-metninde, diğer Manas Destanı metninde olmayan –Rus çarı ile Manas’ın dost olması gibi-farklılıklar, eksiklikler ve tekrarlar vardır. Radloff tarafından derlenen metnin özelliği, destanın kurama varyantı olması değil, yayımlanan ilk tam metin olması ve Sovyet rejimden önce, yani Sovyet müdahalesi olmadan yayımlanmasıdır. Avezov’un, kurama varyantın nasıl hazırlanacağı konusuna Radloff örneğini vermesi, kanaatimizce, destanı baskılardan kurtarmak için, kurama varyantın hazırlanabileceği görüşünü bir örneğe ve sağlam bir temele dayandırma gayretindedir.

Avezov’un üçüncü soruya, yani kurama varyantın nasıl hazırlanacağı sorusuna verdiği cevabı kısaca şöyle özetleyebiliriz: Sözlü gelenekte var olan varyantları birbiri ile mukayese etmek suretiyle, destancıların kendi ilaveleri olarak destana kattıkları ortaya çıkarılır, bunlar destandan ayıklanır ve destancıların en güzel mısraları alınıp bir araya getirilmek suretiyle kurama varyant hazırlanabilir. Avezov, bu kurama varyantı Manas Destanını iyi bilen şair-yazarların hazırlaması gerektiğini savunur. Avezov’a göre, kurama varyant hazırlanırken tekrarlar çıkartılmalı ve kısaltılmalı; panislamizm, pantürkizm, hanlar ve beyler ile ilgili mısralar destandan birer birer ayıklanmalıdır. Destana yansıyan tarihî olaylar, mitolojik motifler, örf-adetler gibi unsurlar Marksist-Leninist dünya görüşü doğrultusunda değerlendirilmelidir. Bunların destandan çıkarılmasına gerek yoktur ve Avezov’a göre, zaten sosyalist ilim bunu gerektirmemektedir. Yazara göre, kurama varyantta yapılan düzenlemelerin de gösterilmesi gerekir, geçmiş dönemlerden beri halkın hafızasında yaşayan unsurları gizlememek gerekir³.

Avezov, konuşmasında, destanı Türkiyeli âlimlerin IX. yüzyıla kadar çıkarma gayretlerine rağmen bunun gerçek olmadığı şeklinde beyan ettiği düşüncelerinden dolayı, L. Y. Klimoviç’e, “*Manas Destanının doğduğu dönemi IX. yüzyıla kadar götürülenler, Anadolu’da yaşayan Türkler değil, aynı zamanda onu Orhun Yazıtları ile de mukayese etmek gerektiği görüşünü de savunan Falev’dir. Sizin destanın doğduğu devir XV-XIII. asırlardır fikrinize de Jirmunskiy karşı çıkmaktadır* ” diye itiraz etmekte,

³ Manas destanının kurama varyantı konusunda bkz. Nezir Temur, “*Bir Sovyet Ürünü: Manas’ın Kurama Varyantı”, Türk Bilig, Sayı:17, Ankara2009, s. 133-145.

kendisinin de Orhun Abideleri'nin, bilhassa da Kırgızlara yapılan akının dile getirildiği Kültigin ile Tonyukuk Abidelerinin dikkate alınması gerektiği görüşünde olduğunu belirtmektedir. Avezov, "Kırgızlar, Uygurlarla da mücadele etmiştir; şu halde destanın doğuşu niye bu yıllara dayanmasın? Orhun Abidelerinin yazıldığı dönemde Kırgızların destanı niye olmasın?" diye cevap verir. Destanda, Kalmuk-Cungar devrinin izlerinin de olduğu görüşünde olan Avezov'a göre, bu özellikleri taşıyan Manas Destanı, düzenlenerek yayınlanıp Marksist-Leninist klasikler içinde yerini almalıdır.

Sonuç: Muhtar Avezov, Kazak âlimleri içinde Manas Destanı ile ilgili ilk kapsamlı çalışmaları yapan bilim adamlarından biridir; ancak, onun Manas Destanı ile ilgili olarak savunduğu fikirler, destanın geleceği üzerinde etkili olması açısından daha da önemlidir. Bu konferanstan sonra, 1953-1955 yıllarında destanın kurama metninin hazırlanması, Avezov ve destanın yasaklardan kurtulması gerektiğini savunan diğer araştırmacıların bu yolda beyan ettikleri fikirler sayesinde gerçekleşmiştir.

KAYNAKÇA:

- ALPISBAYEV**, Kupıya (1995), "Kazak Alimlerinin İncelemelerinde Manas Destanı" Manas Destanı ve Etkileri Uluslar arası Bilgi Şöleni, AKM Yayını.
- ALPTEKİN**, Ali Berat (1998), "Kazak Edebiyatında Manas Destanı", Folkloristik: Prof.Dr. Dursun Yıldırım Armağanı, Ankara.
- AVEZOV**, Muhtar (1969) Şıgarmalar On Birinşi Tom, Maqalalar, Zertewler (Yay. Haz. M. Böjeyev, B. Nawrızbayev, B. Saxariyev, B. Waxatov, K. Sızdıkov), Jazuwşı Baspası, Almatı.
- GÜNAY**, Umay (1993) Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Ankara, Akçağ Yayını.
- Manas Entsiklopediya I, II (1995), Bişkek, Muras Yayını.
- TEMUR**, Nezir "Bir Sovyet Ürünü: Manas'ın Kurama Varyantı", Türk Bilig, Sayı:17, Ankara2009, s. 133-145.
- İNAN**, Abdülkadir (1987), "Manas Destanı", Makeleler ve İncelemeler, Ankara, TTK Yayını.
- YILDIZ**, Naciye (1995), Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller, Ankara, TDK Yayını.